

RONALD GRIGOR SUNY

Michigan, Chicago ve daha pek çok saygın üniversitede tarih dersleri verdi. Ünlü Ermeni kompozitör ve etnomüzikolog Krikor Mirzayan (Mirzoev) Süni'nin torunudur. Uzmanlığını Sovyetler Birliği'nde Rus olmayan halklar üzerine yapmış olan Suny, *The Baku Commune, 1917-1918: Class and Nationality in the Russian Revolution* ve *The Making of the Georgian Nation* gibi daha pek çok kitap yazdı. *Transcaucasia, Nationalism and Social Change* ve *The Russian Revolution and Bolshevik Victory* gibi kitapların editörlüğünü yapan Suny, Stalin'in gençliği ve Sovyetler sonrası Rusya üzerine kitap çalışmalarını sürdürüyor. Suny'nin 1993 yılında basılan ve modern Ermeni kimliği ve milliyetinin inşasını incelediği *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History* kitabı, 2015 yılında Aras Yayıncılık tarafından *Modern Tarihte Ermenistan: Ararat'a Bakmak* adıyla yayımlandı. Ermeni Soykırımı üzerine son yıllarda yayımlanan en önemli çalışmalardan biri olan *They Can Live in the Desert but Nowhere Else* adlı kitabı (2015) ise yayınevimizce 2016'da, *Ancak Çölde Yaşayabilirler* başlığıyla çevrildi. Suny, ABD'de, Michigan eyaletinde bulunan Ann Arbor kentinde yaşamaktadır.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Ronald Grigor Suny'nin 1972 yılında ABD'de yayımlanan *The Baku Commune (1917-1918): Class and Nationality in the Russian Revolution* (Princeton University Press) adlı eserinin çevirisidir.

Kitabın ilk Türkçe basımı, yine Kudret Emiroğlu çevirisiyle 1990'da Belge Yayınları tarafından yapılmıştı.

Bu yeni basım için metin kapsamlı bir redaksiyondan geçirildi.

Ayrıca kitabın başına, Masis Kürkcügil tarafından kaleme alınan bir sunuş yazısı eklendi. Metinde Türkçe olmayan kelimeler *italik* dizildi, gerekli görüldüğü hallerde köşeli parantezle açıklandı. Latin alfabesi ile yazılmayan dillerdeki yer ve kişi adları Türkçe çevriyazı kurallarına ve özgün telaffuzlarına göre dizildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

BAKÜ KOMÜNÜ

1917-1918

Rus Devriminde
Milliyet ve Sınıf

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - 444 238

Bakü Komünü 1917-1918
Ronald Grigor Suny
The Baku Commune 1917-1918

Çevirmen
Kudret Emiroğlu

Yayıma Hazırlayan
Lora Sarı - Onur Koçyiğit

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

Kapak Resmi
Heinrich Vogeler, "Baku, 1927", tuval üzerine yağlıboya, 90x125 cm
Berlin, SMB, Nationalgalerie

Dizin
Arda Civanoglu, Arek Solakoglu

© 2019, Ronald Grigor Suny
© 2019, Aras Yayıncılık
ISBN 9786052100486

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

İstanbul, Temmuz 2019

BAKÜ KOMÜNÜ
1917-1918
Rus Devriminde
Milliyet ve Sınıf

RONALD GRIGOR SUNY

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
KUDRET EMİROĞLU

MASİS KÜRKÇÜGİL'İN SUNUŞUYLA

Anneme ve babama

İçindekiler

Sunuş <i>Masis Kürkçügil</i>	9
Önsöz.....	15
Teşekkürler.....	24
Terimler ve Kısaltmalar.....	25
1 Bakü'de Ulusallık ve Sınıf.....	29
2 Bakü'de Sosyal Demokrasi ve İşçi Hareketi 1898-1917.....	51
3 Yeni Düzen ve Eski Partiler.....	85
4 Ekonomiden Siyasete: Devrim Sola Kayıyor.....	113
5 Bakü'de Ekim.....	149
6 Politikadan Silahlı Ayaklanmaya.....	169
7 “Bakü Ekimi”: “Mart Günleri”.....	205
8 Kararnameyle Sosyalizm.....	221
9 Bakü İçin Mücadele.....	243
10 Komünün Düşüşü.....	271
11 Merkezi Hazar Diktatörlüğü: Sağ Sosyalistler İktidarda.....	297
12 Sonuç.....	313
EK: Komünün Marksist Görünümü.....	321
HARİTA: Transkafkasya ve Hazar.....	330
HARİTA: Bakü ve Çevresi.....	331
Kaynakça.....	333
Dizin.....	358

Sunuş

MASİS KÜRKÇÜGİL

100. yılını tamamlamış olan Ekim Devrimi üzerine yeni çalışmalar, Devrimin bir merkezden başlayarak çevreye yayıldığı şeklindeki geleneksel algıyı önemli ölçüde kırmış bulunuyor. Ronald Grigor Suny'nin 1972 tarihli kitabı *Bakü Komünü* bu açıdan öncü bir eser olarak kabul edilebilir. Daha sonra Gürcistan başta olmak üzere bölge ülkeleri ve aynı zamanda genel olarak Sovyetler Birliği üzerine de çalışan Suny, bu erken kitabında, yalnızca çevreden bir bakışla Ekim Devrimi'nin bütünlüğüne katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda nevi şahsına münhasır bir deneyim olan Bakü Komünü'nü, karanlıktan demesek de, gölgeden aydınlığa çıkarmıştır.

Kendini Peterburg ve Moskova'daki gelişmelerle sınırlayan merkezden bakış, Şubat Devrimi ile Ekim Devrimi arasındaki ilişkiyi bir başlangıç ve sonuç ilişkisi olarak gösterir. Buna göre Şubat, Ekim'in başlangıcından ibarettir. Merkez için bu ne kadar doğru olsa da, çevrede Şubat geçici değil kalıcı bir durak olarak kabul ediliyordu.

Bir halklar hapisanesi olan Çarlık İmparatorluğu'nda çevre, Ukrayna'dan Türkistan'a ve elbette çeşitli halkların iç içe yaşadığı Transfkasya'ya kadar farklı toplumsal bileşimlerle ulusal sorunun yakıcı bir karakter taşımasıyla öne çıkıyordu.

Çevredeki siyasal ve toplumsal hayat merkezdekine benzer siyasal partilerin müdahalesine sahne olurken, merkezkaç güçlerin ağırlığı merkeze göre daha önemliydi. Çevrede merkezin uzantıları daha ziyade göçmenler arasında yaygınken yerli unsurlar söz konusu olduğunda milli (ve Müslümanlar için millilikle birlikte ifade edilebilecek olan dinsel) hassasiyetler ağır basıyordu.

Transkafkasya'da ise Gürcistan'da Menşevikler, Azerbaycan'da Müsavat ve Ermenistan'da Taşnaklar öne çıkarken Bakü sanki dördüncü bir ülkeydi. Bir petrol kenti olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde

sıçramalı bir kentleşmenin yaşandığı kozmopolit Bakü’de, Müsavat ve Taşnakların şahsında yakıcı bir ulusal sorunun yanı sıra bir ayağı işçi ve asker sovyetleri olan tam bir ikili iktidar durumu söz konusuydu.

Emek tarihi genellikle büyük merkezlerle ilgilidir. Suny, Bakü’nün bütün çelişkileri ve işçi hareketinin kendine has özellikleriyle birlikte nasıl bir merkez haline dönüştüğünü gösteriyor. Ancak çevresi Müslüman milliyetçiliğiyle sarılı kentte Rusların ve Ermenilerin çeşitli türden sosyalist partileri tecrit olmuştu. Azeriler arasında ise sosyal demokrat eğilimli Himmet’in oldukça sınırlı bir etkisi vardı.

Transkafkasya, Şubat Devrimi’nden Ekim’e kadar Rusya’nın bir parçası olarak kaldı. Ekim Devrimi’nden sonra Transkafkasya Komiserliği kuruldu ve Rusya’dan koptu; beş ay sonra (Mayıs 1918) Osmanlı ilerlemesi ve Alman nüfuzu karşısında Gürcistan Almanya’nın, Azerbaycan ise Osmanlıların etkisi altında bağımsızlığını ilan edecek, ardından tek başına kalan Ermenistan da aynı yolu izlemek zorunda kalacaktı.

Şubat Devrimi General Yudenic komutasındaki Çarlık ordusunun Anadolu topraklarındaki ilerlemelerini durdurmuş, Rus ordusunun cepheyi boşaltmasına vesile olmuştur. Erzincan anlaşmasıyla Osmanlı ordusu tekrar ileri harekate başlamış ve Brest Litovsk barışının verdiği toprakları da aşarak Turan yolunda ilerlemeye başlamıştı. Transkafkasya’daki gelişmelerde Osmanlı ordusu en büyük yabancı güç olarak (Almanların ve İngilizlerin gücü sembolikti) Bakü’nün kaderinde belirleyici rol oynamıştır. Böylece Bakü, I. Dünya Savaşı’nın küçük çaplı bir sahnesi haline gelmiştir. Osmanlı ilerlemesi bölgedeki ulusal gerilimleri artırmış ve sınıf mücadelesi ulusal çatışmaların gölgesinde kalmıştır.

Bakü Komünü: Demokratik ve barışçıl

Bakü’de ise Bolşevik önder Isdepan Şahumyan’ın önderliğinde, Ekim Devrimi’nde Rusya’daki Bolşevik ve Sol Sosyalist Devrimci ittifakı temelinde, Paris Komünü’nden esinlenerek “Komün” ilan edildi.

Bu deneyim, Şubat'ta Çarlığın devrilmesinin ardından, Bolşevik partisinin bölgede önde gelen siması Şahumyan'ın, 1914 grevindeki rolü ve başka partilere oy veren işçilerce de sevilmesi nedeniyle, kendi yokluğunda Bakü Sovyeti'ne sekreter seçilmesiyle başlamıştır. Sovyetin yanı sıra ikili iktidarın öteki ayağı olarak Yürütme Komitesi bulunuyordu. Bakü'de yönetim dokuz ay bu iki organla gerçekleşecekti.

Bu deneyimin en önemli yanı Bolşevikler'in azınlıkta olmalarına rağmen sovyeti işlettirerek nüfuz kazanmaları ve kurdukları ince ittifaklarla, sovyet çoğunluğunun desteğiyle Komün'ü ilan etmeleridir. İktidarı ele geçirdikten sonra muhaliflerine karşı herhangi bir baskıda bulunmadıkları gibi, merkezdekinden farklı olarak Çeka tamamen pasif bir konumda kalmıştır. Siyasal tarihte nadir rastlanan bu demokratik ve barışçıl geçişi Suny ince ayrıntılarıyla resmetmekte.

Bakü Komünü, merkezdeki önderlerin yanı sıra yeni önderleri de öne çıkarıyordu. Ekim Devrimi'ni Lenin'siz anlamak mümkün olmadığı gibi Bakü Komünü'nü de Şahumyan olmadan anlamak mümkün değildir. Şahumyan hem Bolşevik Partisi içinde ulusal soruna ilişkin özgün görüşleriyle hem de kendi yokluğunda Bolşeviklerin azınlıkta olduğu bir sovyete başkan seçilecek kadar tanınan ve sevilen bir önder olarak temayüz etmişti. Bolşevik partisi içindeki farklı görüşler arasında Lenin'inkine yakın duran Şahumyan, Şubat Devrimi'nden hemen sonra merkezden çok daha elverişsiz güç ilişkileri içinde Bakü'den başlayarak devrimin yaygınlaşmasına yönelik bir strateji geliştirmeye çalıştı.

Merkezdeki 1917 Ekim Devrimi'nden Mart 1918'e dek süren "gecikme"nin nedeni de Bolşeviklerin zayıflığıydı. Şahumyan'ın sovyeti çalıştırarak mevcut güç ilişkileri içinde önce sovyetin desteğini kazanmaya ve daha sonra da iktidarı barışçı yollardan ele geçirmeye çalışması zaman aldı.

Nisan 1918'den Temmuz ayına dek Bolşevik ve Sol Sosyalist Devrimcilerin Bakü sovyetinde Şahumyan başkanlığında kurdukları 26 komiserden oluşan konsey, yalnızca Bakü'de değil Transkafkasya ve Dağıstan'da Sovyet iktidarını inşa etmeyi önüne görev olarak koy-

muştı. Toprak, petrol, Hazar donanması, balık avlanma yerleri milileştirildi. Ancak devrimci hükümet organlarını ellerine alan solcu partiler ilk hareketleriyle en büyük hatalarını yaptılar. Suny, oldukça kırılğan bir güç ilişkileri dengesi üzerinde ayakta duran Komün'ün zayıf noktasını, "yerel halka gerekli dikkatin gösterilmemesi[...]" sözleriyle açıklar. Bu önlemler ılımlı kesimleri, özellikle Osmanlı ilerlemesi karşısında Ermenistan'dan farklı olarak Bakü'de sovyet sistemi-ne destek veren Taşnakları rahatsız eder.

Müsavatchılar, İslam ordusu ve Dağıstanlılar tarafından çembere alınan Bakü Komünü zor günler geçirirken, Mayıs'ta kurulan Cumhuriyetleri tanımadığı gibi Osmanlılarla yapılan Batum Anlaşması'nı da tanımaz. Osmanlı orduları ile karşı karşıya kalan Bakü Komünü, 1918 yazında bu güçlere karşı mücadele eden son kentti. Temmuz ortasında Osmanlı ordusu Bakü'nün kapısına dayandığında İngilizlerden yardım isteme eğilimindeki Sosyalist Devrimciler ve Taşnaklar, karşılarındaki Bolşevik, sol sosyalist devrimciler ve sol Taşnaklar blokunu oylamada 236'ya karşı 259'la yenilgiye uğrattı.

97 gün süren Bakü Komünü deneyimi, Suny'nin kitabının başlığında belirttiği iki temel sorun açısından da öncü bir eserdir. Daha sonraki çalışmaları için de önemli bir başlangıç olan kitabında Suny hem ulusal sorunun buradaki çok yönlü gerilimlerini hem de devrimin kitleleri fethetmesinde vazgeçilmez olan sosyalist demokrasi sorunlarını (çoğunluğu kazanmanın gerekliliği) önceki çalışmalardan farklı olarak yeniden kurgulamaktadır. Öte yandan, Mart ayında kentteki iktidar mücadelesi yerel güçlerin mücadelesine bağlı iken Temmuz'da Osmanlı, İngiliz, Alman ve Sovyet güçlerinin çatışmasına bağlanmıştı.

Devrim stratejileri tartışmasında bu deneyim çok üzerinde durulmamış bir "demokrasi" örneğidir. Suny çalışmasında Bakü Bolşevikliğinin işçi sınıfıyla daha farklı, daha organik bir ilişki içinde olmasının bu barışçı geçişte önemli bir rol oynadığının altını çizer. Seçimle gelip seçimle giden Bakü Komünü Bolşevikler yönetiminde muhaliflere baskı uygulamamış, ancak Sovyet'te çoğunluğu yitirdiklerinde çekilince hasımları onları kurşuna dizmiştir.

Osmanlı ordusunun ilerlemesi karşısında çöken Bakü Devrimi'nden kısa bir süre sonra siyasal panorama hızla değişecek, Milli Mücadele'nin Ankara hükümeti Moskova ile iyi ilişkiler içinde bölgede nüfuz alanını genişletse de, artık Turan yolu kapandığından Bakü ve genel olarak Azerbaycan konusunda önemsiz kalacaktır.

Suny'nin kitabı SSCB'nin yıkılışından yirmi yıl önce yazılmış olsa da, doksanlı yıllarda iki halk –Ermeniler ve Azerbaycanlılar– arasındaki yüzyılın başındaki çatışmaları hatırlatan olaylara tarihsel bir zemin sunması açısından da ilgiyle okunabilir.

Önsöz

Batı ülkelerinde Rus Devrimi'ne dair tarihyazımı, olaylardan uzaklığı nedeniyle nesnel bazı avantajlara sahip olsa da, neredeyse tamamıyla Petrograd ve Moskova üstünde yoğunlaşarak 1917-1918'deki geniş tablonun çarpıtılmış bir görünümünü vermiştir. Yine, devrim esnasında bazı ulusal bölgeler üstünde durulmuşsa da önemli sanayi merkezleri gözden kaçırılmıştır. Bu merkezlerde devrimin izlediği yol, Petrograd'da yaşanandan hayli farklı bir çizgide gelişmiştir. Bu çalışma, devrimin Rus İmparatorluğu'nun Hazar Limanı'ndaki petrol başkenti Bakü'deki ilk bir buçuk yılına yakından bakarak bu dengesizliği gidermeye çalışıyor. Bakü'nün kendine özgü durumu, yani sınıf ve ulus savaşımının birlikte yaşanması, hakkında daha çok bilgiye sahip olunan merkezi Rusya'ya dayandırılan genellemelerin doğrulanması için yararlı bir kaynak oluşturuyor.

1917 Devrimi, uzun bir toplumsal gelişim ve dağılma sürecinin sonucuydu ve Rusya'nın geçmişinden ve toplumun özel yapısından kaynaklanmaktaydı. Oldukça küçük bir işçi sınıfına sahip, temelde köylü olan Rusya toplumu, ilk kez “sosyalist” denilen devrimi yaşadı. Ortodoks Marksist öngörüyle açıkça uyuşmayan bu çelişkili durum aslına bakılırsa bazı Rusyalı Marksistler tarafından açıklanmıştır. “Rusya Marksizminin babası” Georgi Valentinoviç Plehanov, ilk yazılarında Marksist zaman çizelgesinin görülmedik bir biçimde Rusya'ya uygun olabileceğini belirtmiştir. Marx, feodal toplumun kapitalizmden geçerek sosyalizme varan dönüşümünde iki büyük devrimin yaşanacağını ileri sürmüştü: feodal ilişkileri yok edecek ve kapitalist toplumun olgunlaşmasını sağlayacak burjuva demokratik devrimi ve kapitalist sömürüyü ortadan kaldırarak sınıfsız topluma geçişi sağlayacak proleter sosyalist devrim. Plehanov, bu iki devrimi birbirinden dikkatle ayırmış, fakat geri kalmış köylü Rusya'da küçük

şehirli proletaryanın, korkak burjuvazinin, burjuva demokratik devrimini gerçekleştirmesine yardımcı olması gerektiğini savunmuştur. İlk devrim sırasında işçi sınıfı burjuvaziyle işbirliği yapmalıdır, fakat iktidarı almaktan da sakınmak zorundadır. Ancak parlamenter cumhuriyetle birlikte özgürlüklerin gelişmesi ve örgütlü emek hareketinin yavaş yavaş gelişimiyle, uzun bir geçiş döneminden sonra ikinci devrim gerçekleştirilebilecektir. Bu anlayış ve işçi sınıfının kısıtlanması, 1903'te Leninistlerden ayrılan ve devrim süresince ayrı kalan Menşevik yaklaşımın özüdür.

İki devrim arasında Lenin de ayırım yapmıştır ancak 1905'te ve tekrar 1917'de, sosyal demokrat Helphand-Parvus ve Lev Troçki tarafından ortaya atılan "sürekli" devrim fikriyle flört etmeye başlamıştır.¹ Lenin'e göre iki devrim arasındaki dönemin süresi belirsizdir ve kısaltılması olasıdır. Yani proletarya, ilk aşamasında burjuva demokratik olan bir devrimde iktidarı alabilir. Bunun başarılması, liberal burjuvazinin yardımıyla değil, fakir ve orta köylülerle ittifak yapılarak mümkün olur. Lenin'e göre Rusya'da olacak böyle bir devrim, uluslararası proletarya devriminin de ilk kıvılcımı olacaktır. Rusya'nın tek başına sosyalizme varamayacağına inanan Lenin, sosyalist dönüşümün gerçekleşmesi için Batı Avrupa'nın ileri sanayi ülkelerinin yardımının gerekliliğini ileri sürüyordu. Lenin işçilere yaklaşımında Plehanov'dan daha radikaldi, köylülerin potansiyeli konusuna daha çok ilgi gösteriyordu ve uluslararası devrim umudunda da daha sabırsızdı.

1917'de Şubat Devrimi'nin, Petrograd'da devrim işçiler ve askerlerce yapılmasına karşın, "burjuva demokratik" devrimi olduğu konusunda bütün Marksistler fikir birliğine vardılar. İktidar boşlu-

1 Troçki'ye göre "sürekli devrim" Rusya'da kaçınılmazdı, çünkü burjuvazi, proletarya olmadan kendi devrimini yapamazdı. Devrim gerçekleştiğinde işçi temsilcileri hükümete katılacak ve meclisteki üyeleri yoluyla sosyalist yasamanın kabulü yolunda zorlamalarda bulunacaklardı. Troçki şöyle yazıyordu: "*Proletaryanın siyasal üstünlüğü, ekonomik köleliğiyle uzlaşmazdır. Proletaryanın iktidarı ele geçirdiği bayrak ne olursa olsun, sonunda sosyalizm yoluna girmek zorundadır*", L. Troçki, *Results and Prospects* (1906), Çevirisi: *Our Revolution*, M. J. Olgin, New York, 1918 ve Robert V. Daniels'in (der.) yayını: *A Documentary History of Communism*, New York, 1960, I, s. 46.

ğunu doldurmak üzere iki güç ortaya çıktı: burjuvalardan, serbest meslek erbablarından ve liberal aydınlardan oluşan Geçici Hükümet ve İşçi Delegatesi Sovyeti. Daha başlangıçtan itibaren şehirdeki halkı sokağa dökabilen ve askerleri yönetebilen sovyetin gerçek iktidar olduğu ortadaydı. Ama çoğunlukla Menşevik ve Sosyalist Devrimci olan sovyet önderliği, iktidarı resmen eline almak istemiyordu, bu yüzden Geçici Hükümeti tanıdılar. İşçiler devrimi yapmışlardı ama önderleri bunun “burjuva” devrimi olduğunu düşünüyordu, yine bu yüzden “burjuva” hükümete koşullu destek verdiler. Böylece “ikili iktidar”, *dvoevlastie*, bir yandan işçi hükümetinin bu bunalım döneminde Rusya’yı elinde tutamayacağı, bir yandan da burjuva demokratik devriminde devlet iktidarının burjuvaların elinde kalması gerektiği anlayışıyla yaratılmış oldu.²

Menşevik görüş ile Lenin’in yaklaşımı arasındaki bu örtük çatışma, Lenin, Nisan’da Rusya’ya dönene kadar ortaya çıkmadı. Bolşevik önder, öncelikle kendi partisiyle ilgilenerek kendi radikal tutumunu kabul ettirmek, Bolşeviklerin Geçici Hükümet’le ilişkisini tamamen keserek “Bütün İktidar Sovyetlere” sloganını benimsetmek için çalıştı. Sloganın içeriği açıktı: sosyalist devrime hemen geçiş. Lenin’in *Nisan Tezleri* sadece ılımlı Bolşevikleri şoka uğratmadı, ayrıca sovyetin uzlaşmacı önderliğini de felç etti. Ama şaşırtıcı şekilde kısa bir zaman içinde Lenin partiyi kendi yanına çekti, şehirdeki işçilerin önemli bir kısmını da etkiledi. Mayıs ayına gelindiğinde fabrika komiteleri konferansı Bolşevik kararlarını kabul ediyordu.

Geçici Hükümet’in zayıflığı ve sovyetin desteğine olan mutlak ihtiyacı, “Nisan Bunalımı” sırasında artık açıkça ortaya çıkmıştı. Milyukov’un ilhakçı dış politikasını sovyet kabul etmeyince dışişleri bakanı istifa etmek zorunda kalmıştı. Bunalımdan sonra hükümetin kendisi de çatırdamaya başladı. Mayıs başlarında, eski hükümet üyeleri ve sovyetten birkaç sosyalist bakanın katıldığı koalisyon hükümeti kuruldu. Koalisyon hükümeti, ülkeyi savaş sırasında yönetip Kurucu Meclis toplanana ve anayasa kabul edilene kadar görev yapmak üzere

2 İ. G. Tseretelli, *Vospominaniya o fevral'skoy revolyutsii*, I, Paris ve Lahey, 1963, s. 22-23.

oluşturulmuştu. Ama *dvoevlastie* döneminin tersine, koalisyon hükümeti, işçi önderliği ile üst sınıf temsilcileri arasında bağ kurmaya çalıştı. Bu gruplar arasındaki çıkar çatışmalarının sonucu olarak da durum tam bir kördüğümüne dönüştü. Koalisyon hükümetinin ülkedeki toplumsal bunalımın derinleşmesine çare olamayışı ve savaşı durduramaması, toplumsal reformların acilliğinden ve savaşa hemen son verilmesinden yana olan tek partiye, Bolşeviklere yarar sağladı.

“Kerenski Saldırganlığı” ve yiyecek kıtlığı da birleşince, işçilerin ve askerlerin memnuniyetsizliği arttı. Şehirler dışında köylüler topraklara el koyarak kendi toprak reformlarını gerçekleştirdiler, toprak sahiplerini öldürdüler, malikânelerini yaktılar. Eylül’e gelindiğinde, Bolşevikler, Moskova ve Petrograd sovyetlerinde çoğunluğu elde etmişlerdi. Böylece, Koalisyon Hükümeti sovyet delegelerince *de facto* reddedilmiş oldu. Ekim Devrimi, Kerenski’ye verilen desteğin de gün aşırı erimesinin ardından, bir tür gizli *coup d’etat* biçiminde gelmişti. Şubat 1917’de çarlık rejimini savunacak birlik bulunamadığı gibi, Ekim’de de sadece ünlü Kadın Ölüm Taburu koalisyon hükümetini savundu.

Bolşevikler, Ekim ve Kasım aylarında Petrograd, Moskova ve başka bazı şehirlerde iktidara geldiler ancak Geçici Hükümet’i devirerek sovyet iktidar tekeli tanımayan Rusya’nın geri kalan bölümüyle de karşı karşıya gelmiş oldular. İç savaş öncesinde Kurucu Meclis seçimleri yapılırken Rusya’da aldatıcı bir sükûnet vardı. Seçimler, Bolşeviklere karşı oluşan yaygın muhalefeti ve köylülerin Sosyalist Devrimcileri desteklediğini ortaya koydu. İki ay sonra sovyet hükümeti bir günlük oturumdan sonra Meclis’i dağıttığında, kardeş kavgasındaki saflar da belirlenmişti: Bir tarafta Ekim Devrimi’ni ve sovyet iktidarını tanıyanlar, öteki tarafta ise Ekim Devrimi’ni reddedip Şubat Devrimi’ne kısmen bağlı olan farklı grupların ittifakı vardı.

Bin altı yüz kilometre kadar güneyde, Transkafkasya’da devrim, en azından ilk yılında, Petrograd’daki biçimi andırıyordu. Tiflis ve Bakü’de “ikili iktidarlar” oluşmuştu ve iki şehirde de gerçek iktidar sovyetlerin elindeydi. Oralarda da ılımlı sosyalistler yerel sovyetlerde egemendiler ve iktidarı kendi adlarına ele geçirmeyi reddediyorlardı.

Ancak işçilerin uzun zaman alan radikalleşmeleriyle Bolşevikler iktidara yürürken, Rus kardeşlerinden daha köktenci olan Gürcü Menşevikler Tiflis'te bağımsız Gürcü hükümetini kurdular.

Ekim'den hemen sonra benzerlikler sona erdi. Bakü'de Bolşevikler iktidarı zorla almamaya, sovyet iktidarına "barış içinde geçilmesine" karar verdiler. Böylece "Bakü Ekimi" gecikti. 1917 sonbaharından beri beklenen siyasal iktidar, Mart 1918'e kadar sovyetin eline geçmedi. Bu gecikmenin sonuçları da bu çalışmada tartışılmaktadır.

Bakü'nün ılımlı Bolşevikliği, şehrin işçi hareketi ve Sosyal Demokrasi tarihinden kaynaklanır. Uluslar, yetenekler ve ücret düzeyleri açısından bölünmüş bilinçsiz işçi sınıfı karşısında Bolşevikler, dikkatlerini petrol işçilerinin özel çıkarlarına yöneltmişlerdi. Özellikle 1905'ten sonra, sendikalar, işçi kulüpleri ve yasal işçi hareketi Bolşevikler tarafından yönlendiriliyordu. Parti yeraltında da çalışıyordu ama yasal kurumlara göre ikincil bir rol oynuyordu. Bolşevik önderler, işçilerin kendiliğinden oluşan herhangi bir tepkisine basitçe karşılık vermiyor, bu tepkileri örgütlemeye, uygun söyleme ve siyasal bilince kavuşturmaya, işçilerin ekonomik savaşımına biçim vermeye çalışıyorlardı.

Böyle bir yerel tarih çalışması, 1917 öncesinde ve devrim döneminde işçi istekleri ile Bolşeviklerin artan uyumunu ayrıntılı olarak tarif edebilir. Çalışmam, Bolşeviklerle işçiler arasındaki ilişkilerin diyalektiğini gösterme çabasıdır. İzleyen bölümler, Bakü işçileri üstündeki Bolşevik egemenliğinin kökenlerini, evrimini ve nihayetinde parçalanmasını ortaya koymaktadır.

Bakü'deki devrimle ilgilenen herhangi bir araştırmacı, olayların zamanlamasını belirleyen şaşırtıcı konulara yönelmelidir. Sorular, Bolşeviklerin çoğunluk olmadan Bakü sovyetinde üstünlüğü nasıl ele geçirdiklerinden kaynaklanmaktadır. *Dvoevlastie*, Ekim 1917'den sonra niçin devam etti? Bakü'de devrimin "gecikmesinin" nedenleri nelerdi? Şehirdeki ulusal savaşıma ve onun sınıf savaşımıyla ilişkisine dair sorunlar özellikle etkileyicidir. Mart 1918'deki ayaklanma sınıf çatışmasının mı yoksa ulusal çatışmanın mı sonucudur? Tam bu noktada, Sovyet tarihçiler ile Sovyet olmayanlar görüş ayrılığı içindedir.

Son olarak, Bakü Komünü niçin düştü? Bolşevikler hatalı mıydı yoksa nesnel koşullar herhangi bir partinin kapasitesini aşıyor muydu?

Bakü devrimiyle ilgili tarih literatürü geniştir ama partizanlıktan hiç kurtulamamıştır (Sovyet terminolojisiyle söylersek, *partiynost'*). Yazarlar, ya yoldaşlarının Yirmi Altı Bakü Komiseri'nin trajik ölümünde³ masum olduğunu, ya Şahumyan'ın genel çizgisinin doğru olduğunu⁴ veyahut Sovyet hükümetinin suçlamaları karşısında İngiltere'nin haklılığını⁵ kanıtlamaya çalışmışlardır. Bakü'nün bu dönemiyle ilgili karışıklığı tanımlamak üzere eline kalem alanlar çoğunlukla Clio'dan daha değersiz bir sevgilinin hizmetinde olmuşlardır. Şüphesiz, Sovyetler Birliği'ndeki siyasal değişimlerin nesnellik peşinde olmayışı, devrim tarihinin çeşitli yönlerinin yapay biçimde değerlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Sovyet tarihyazımında genelde olduğu gibi, Bakü'yle ilgili malzeme de İç Savaş ve 1930'larda Stalin diktatörlüğünün güçlenmesi dönemlerinde en verimli çağını yaşamıştır. Bu dönemde tarih araştırmaları “Bolşevikleştirilmiş” olsa da henüz “Stalinistleştirilmemiştir.” Birinci dönem, devrim sürecinde Bolşevik partinin bakış açısının tek doğru olduğunu, rakip partilerin tutumlarının “yanlışlık”tan, “sovyet karşıtlığı”na ve “karşıdevrimciliğe” kadar bir yelpaze içinde değişken olabildiğini ileri sürmektedir. 1920'lerde Bakü'yle ilgili yazılanlar, bizzat olaylara katılanlar tarafından yazdırılmış gibidir, sanki eski Bolşevikler yakın geçmişteki eylemlerinin haklılığını ortaya koymaktadırlar.⁶ Gerçekler çarpıtılmamış olsa da tarih “yasalar”ının *a priori* anlatılışıyla uyum içinde yorumlanmıştır.

1920'lerde özellikle önem taşıyan bir çalışma, daha sonra Bakü Parti Tarihi Şahumyan Enstitüsü'nü kuran biliminsanlarının *kollek-*

3 V. A. Çaykin, *K istorii rossiysskoy revolyutsii, vıpusk I; Kazn' 26 bakinskikh komissarov*, Moskova, 1922, Sağ SD'nin idamlar hakkındaki açıklaması.

4 Ardaşes Karinyan, *Şahumyan i natsionalistiçeskie teçeniy na Kavkaze*, Bakü, 1928; Bakü Komünü Bolşevik Adalet Komiseri.

5 C. H. Ellis, *The British "Intervention" in Transcaşpia, 1918-1919*, Berkeley, 1963; Bakü komiserleri idam edildiği zaman Transhazar'daki İngiliz kuvvetleri mensubu.

6 Bakü devrimiyle ilgili 1920'lerdeki tarihyazımı hakkında genel bir araştırma için bkz. N. M. Kuliev, “Sovetskaya istoriografya sotsialistiçeskey revolyutsii v Azerbaydjane”, *İstoriya SSSR*, sayı: 3, 1967, s. 38-50.

tiv yayınıdır. Belgeler, anılar, Transkafkasya'nın önde gelen Marksist tarihçilerinin ikincil derecedeki açıklamaları, bu enstitü tarafından yayımlanmıştır. A. Dubner, Y. A. Ratgauzer, S. A. Sef ve A. Raevskii gibi yazarlar, sovyet okuyucusuna ülkenin önde gelen şehirlerinden birinin devrim tarihiyle ilgili ilk analitik açıklamaları sunmuşlardır.⁷ Bakü sovyetinin arşivi Türk işgali sırasında harap olduğu için bu araştırmalar sovyet oturumlarının stenografiyle tutulmuş raporlarının yerel basında yer aldığı biçimlerine dayandırılmıştır. Böylece Bakü gazeteleri tutarlılığı ve gözle görülür doğruluğuyla devrimci olayların araştırılmasında birinci derecede önemli kaynak durumuna gelmektedir. 1920'lerin bilimsel araştırmaları, kabul edilmiş olduğu gibi "Bolşevik" görüştedir ve bilgi kaynağı olarak değerleri vardır. Somut araştırmalara dayanıp tartışmalı konularda içtenlikle davranırken, başarısızlıkları, yazarlarının öteki partilerin önderlerine en şeytani dürtüleri yakıştırmaktan çekinmemeleri ve Bolşevik politikayı bir kural, nesnel doğru yol olarak tanımlamalıdır. Bakü'de sınıf savaşımının ulusal çatışmadan önce geldiğini sürekli iddia ederek Bolşevik önderliğin belli hatalarını gayretkeşlikle reddederler. Tartışmalar 1920'lerde şiddetlenmiş ve yayımlanan bir dizi eserde yer almıştır.⁸ "Kişilik kültürü" yaratıldıktan sonra beliren tartışma kıtlığı dikkate alındığında bunların hepsi göze çok daha canlı görünür.

Bakü devrimiyle ilgili Stalinleştirilmiş tarih, Lavrenti Beria'nın 21-22 Temmuz 1935'te Tiflis'te yaptığı ünlü konuşmayla başlamıştır.⁹ Stalin'in Transkafkasya'daki yüzbaşı, dinleyicilerine, daha doğrusu bir okuyucu kuşağına, Gürcistan'ın ve komşularının devrim öncesi ve sonrası tarihinin yalnız bir kişi tarafından, İosif Cuğaşvili tarafından yönlendirilmiş olduğunu göstermeye çalışmıştır.

7 A. Dubner, *Bakinskiy proletariat v godı revolyutsii (1917-1920 gg)*, Bakü, 1931. Y. A. Ratgauzer, *Bor'ba bakinskogo proletariata za kollektivniy dogovor 1917*, Bakü, 1927; *Revolyutsiya i grajdanskay voyna v Baku*, I: 1917-1918, Bakü, 1927. S. E. Sef, *Revolyutsiya 1917 g. v Zakavkaz'e*, Tiflis, 1927; *Kak bolşeviki prišli k vlasti v 1917-1918 gg. v bakinskom rayone*, Bakü, 1927. A. M. Raevskii, *Partiya "Musa-vat" i ee kontrrevolyutsionnaya rabota*, Bakü, 1928.

8 S. E. Sef, *Kak bolşeviki prišli k vlasti...*

9 L. Beria, *On the History of the Bolshevik Organizations in Transcaucasia*, Moskova, 1949.

Stalin'in yokluğunda olanlar ona bağlanmıştır. Başka devrimcilerin yazdığı makaleleri onun yazdığı söylenmiştir. Kadirimutlak ve her yerde hazır ve nazır olmuştur. Hapishanede bulunduğu zaman bile, Beria'nın anlatımına göre, hücrelerinden partinin işlerini yürütmüştür. Stalin, gerçekten de devrimci gençliğinin bir bölümünü Bakü'de geçirmiştir. Azerbaycan Komünist Parti Başkanı M. D. Bagirov, Stalin'in altmışıncı doğum günü kutlamalarında (1939), Genel Sekreter'in Bakü'deki yıllarıyla ilgili, Beria'nın hayal gücüne de rakip çıkan uzun bir konuşma yapmıştır.¹⁰ Stalin'in ölümüne (1953) ve XX. Parti Kongresi'ne (1956) kadar Transkafkasya parti tarihi üstüne bütün çalışmalar bu iki konuşmayla belirlenmiştir. Dönemin öteki önemli çalışmaları, Burdjalov, Tokarjevskiy ve İbragimov'un eserleri, Stalin'e yaltaklanmayı ve Bolşeviklerin düşmanlarına karşı katı, uzlaşmaz tutumu paylaşır.¹¹ Stalin'i Transkafkasya siyasetinde birincil konuma çıkarmak istemeyen bilim insanları ise ya susmuş ya da yıllarını mevcut olmayan malzemeyi aramakla geçirmişlerdir.

XX. Parti Kongresi'nden sonra Bakü'yle ilgili tarihyazımı 1920'lerdeki görüşe dönmüştür. Yani Stalinist çarpıtmaların olmadığı Bolşevik yaklaşım benimsenmiştir. Ama yakın geçmişin en bilinen araştırmaları, Stalin yıllarında geliştirilen formalcu ve bunaltıcı derecede donuk anlatımdan kendilerini henüz tamamen kurtaramamışlardır. Muhafif partilerin rolü henüz yeterince araştırılmamıştır ve bazı itibarı iade edilmemiş kişiler devrimin anlatımında yok sayılmaktadır. 1957'de, devrimin kırkıncı yılında bazı belgeler yayımlanmıştır ama bunların seçim biçimi dikkatle ele alınmalarını gerektirmektedir.¹² Birçok ilginç belge yayına alınmamış ya da kısaltılmıştır.

10 M. D. Bagirov, *İz istorii bolşevistskoy organizatsii Bakü i Azerbaydjane*, Moskova, 1946.

11 E. Burdjalov, *Dvadsat' šest' bakinskikh komissarov*, Moskova, 1938. E. A. Tokarjevskiy, *Bakinskie bolşeviki-organizatory bor'bu protiv turetsko-germanskikh i angliyskikh interventov v Azerbaidshane v 1918 godu*, Bakü, 1949. Z. I. İbragimov'un çalışmalarının çoğu Azerbaycancadır, kaynakçanın tam listesi için bkz. I. A. Guseynov vd. (der.), *İstoriya Azerbaydjane*, III, s. 504-505.

12 Z. I. İbragimov ve M. S. İskenderov (der.), *Bolşeviki v bor'be za pobedu sotsialisticheskoy revolyutsii v Azerbaydjane, Dokumenti i materialı, 1917-1918 gg.* Bundan sonra bu çalışma "Dok" olarak anılacaktır.

Ancak Bakü gazetelerinin yakından incelenmesi gerçek tabloyu ortaya koyar. Son yıllardaki en ilgi çekici araştırmalar *İstoriya SSSR*'da ve başka bazı dergilerde yayımlanmıştır; kitaptan çok makale boyutlarındadırlar. SSCB'deki doğrudan deneyimler, tarihsel düşüncenin, yayınlarından çok daha ilerde olduğunu, Sovyet tarihçilerin sabırla eski kuşağın bilim dışı alışkanlıklarının tamamen yok olmasını belediklerini göstermektedir.

Teşekkürler

Bu çalışmanın tamamlanması, arkadaşlarımdan, akrabalarımdan ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve Sovyetler Birliği'ndeki öğretmenlerimden "biraz yardım almadan" mümkün olamazdı. Transkafkasya'da Sosyal Demokrasi'yi araştırmaya Profesör Henry Roberts'in gözetimi altında başladım, sonra Sovyet tarihiyle ilgili bir seminerle Rus Enstitüsü'nde devam ettim. Profesör Roberts, SSCB'de bir yıl süren konukluğumu sağlamış olduğu gibi çalışmamı New York'ta incelemiş ve dostça eleştirilerde bulunmuştur. Columbia Üniversitesi'nden Dr. Nina Garsoian'a da bana Ermeni dilinin güçlüklerindeki yardımları ve tarih yöntem-bilimiyle ilgili verdiği çok değerli derslerinden ötürü teşekkür etmeliyim. Columbia'daki en önemli kılavuzlarımdan biri, Rusya Sosyal Demokrasisi ve son imparatorluk döneminin toplumsal tarihi konularındaki rakipsiz bilgisiyle bu çalışmayı biçimlendirmiş olan Profesör Leopold Haimson'dur. Bu çalışmayı henüz tez biçimindeyken okuyup eleştiren yine Columbia'dan Profesör Alexander Erlich'e, Loren Graham'a ve George Fischer'le Bay Peter Linebaugh'ya teşekkür ederim. Topladığı malzemeyi kullanmama izin veren Richard Green'e de ayrıca teşekkür etmeliyim.

Araştırmanın büyük bölümü, Genç Profesörler ve Master Öğrencileri Kültürel Değişim Programı'na katıldığım 1965-1966 yılında Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirildi. Lenin Kütüphanesi'nde, Ekim Devrimi ve Sosyalist İnşa'da, Devlet Merkez Arşivi'nde (TsGAOR) çalışma ayrıcalığım oldu. Erivan'da, Parti Tarihi Enstitüsü'nde çalıştım. Bu enstitülerde araştırmama yardımcı olan herkese borcumu ödemem olanaksız. Burada ancak bu yardımı ve Moskova Üniversitesi, Erivan Devlet Üniversitesi ve Ermenistan SSC Bilimler Akademisi'yle bağlantılı olan kişilerden aldığım desteği anabilirim. Özellikle Bayan Knarik Hovhannesyanyan, Mıgırdiç Vahanoviç Arzumanyan, Lev Stepanoviç Şahumyan, Vahak Mesrobyan, Nina Mirzoeva, akademisyen Ardaşes Karinyan ve Yuri Stepanoviç Kukuşin'e şükranlarımı bildirmeliyim.

Ronald Grigor Suny
Oberlin, Ohio

Terimler ve Kısaltmalar

“Byulleten’” – Byulleten’ komiteta revolyutsionnoy oborony, Devrimci Savunma Komitesi’nin gazetesi.

“Byulleten’ diktaturı” – Byulleten’ diktaturı Tsentrokaşpiya i prezidiuma vremennogo ispolnitel’ nogo komiteta sovetı.

Çeka (Çıreçuçaynaya Komissiya) – Karşıdevrimci güçlerle savaşmak üzere Aralık 1917’de Sovyet Hükümeti’nce oluşturulan Olağanüstü Komisyon: sovyet gizli polis örgütlerinin (OGPU, NKVD, KGB) öncüsü.

desyatın – 1 hektar kadar büyüklüğe eşit arazi ölçüsü.

“Dok.” – Z. I. İbragimov ve M. S. İskenderov (der.), *Bolşeviki v bor’be za pobedu sotsialistiçeskoj revolyutsii v Azerbaydjane. Dokumentı i materialı, 1917-1918 gg.*, Bakü, 1960.

dvoevlastie – “ikili iktidar”: Başkentte hem Geçici Hükümet’in hem de Petrograd sovyetinin elinde iktidar bulunan dönemi anlatır.

Glavkoneft (Glavnyı Neftyanoy Komitet) – Merkez Petrol Komitesi: 19 Mayıs 1918’de Moskova’da, tüm Rusya’da petrol sanayiini denetlemek üzere kuruldu.

Hınçak – Ermeni Marksist Partisi olan Hınçak Partisi üyesi.

Himmet – RSDİP’le ilişkili Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi.

İKOO (İspolnitelny Komitet Obşçestvennih Organizatsii) – Halk Örgütleri Yürütme Komitesi: Bakü’deki Geçici Hükümet’in resmi hükümet organı. Devrimin ilk günlerinde (Mart 1917) kuruldu ve Kasım 1917’de Sovyet tarafından dağıtıldı.

İKS – (İspolnitelny Komitet Soveta) Bakü sovyetinin yürütme komitesi.

Kadet – Rusya’nın önde gelen liberal partisi, Halkın Özgürlüğü Partisi üyesi.

Müsavat – Azerbaycan ulusalçı partisi.

“Oçerki” – M. S. İskenderov vd., *Oçerki istorii kommunistiçeskoj partii Azerbaydjane*, Bakü, 1963.

Ozakom (Osobyı Zakavkazkiy Komitet) – Transkafkasya’da en yüksek yönetim organı olarak Geçici Hükümet tarafından kurulan Özel Trans-

- kafkasya Komitesi. Mart-Kasım 1917 süresince var oldu ve gerçek bir iktidar oluşturamadı.
- “Pis'ma” – S. G. Şahumyan, *Pis'ma, 1896-1918*, Erivan, 1959.
- pud – 16,4 kiloluk Rus ağırlık ölçüsü.
- RSDİP – (*Rossiyskaya Sotsial - Demokraticheskaya Rabochaya Partiya*) Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi.
- RSDİP (b) – Bolşevik Parti.
- SD – Sosyal Demokrat: RSDİP üyesi.
- SR – Sosyalist Devrimci: sosyalist köylü partisi üyesi.
- “Şahumyan, I” – S. G. Şahumyan, *İzbrannie proizvedeniya, I: 1902-1916 gg.*, Moskova, 1957.
- “Şahumyan, II” – S. G. Şahumyan, *İzbrannie proizvedeniya, II: 1917-1918 gg.*, Moskova, 1958.
- Sovnarkhoz – (*Sovet Narodnogo Khozyaistva*) Petrograd, Moskova ve Bakü'de Halk Ekonomisi Yüksek Konseyi.
- Sovnarkom – (*Sovet Narodnikh Komissarov*) Petrograd, Moskova ve Bakü'de Halk Komiserleri Konseyi.
- Taşnak – Transkafkasya'daki en etkin Ermeni siyasal örgütü Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) üyesi.
- Tsentrodom – Bakü'de 1917'de belediye hizmetleri felce uğradıktan sonra bunları yürütmek için kurulan örgüt.
- Tsentrokaspî – Hazar Denizcileri Birliği, Sosyalist Devrimcilerin kalesi.
- tsenzovoe obşçestvo* – Çarlık Rusya'sında eski yönetici sınıflar.
- TsK (*Tsentral'nyy, Komitet*) - RSDİP Merkez Komitesi.
- uyezd – bir eyaletin yönetsel alt bölümü, ilçe.
- verst – 1,06 kilometreye eşit uzaklık ölçüsü.
- Zafatem – Yapımevi, Fabrika ve Atölye Sahipleri Birliği, petrol sanayicilerinin örgütü.
- Zavkom – (*Zakavkazskiy Komissariat*) Tiflis'teki Ozakom'dan sonra 15 Kasım 1917'de kurulan Transkafkasya Komiserliği.

Bakü'de Ulusallık ve Sınıf

“Bakü” adının halk arasında yaygın etimolojik açıklanışına göre şehir adını Farsça iki sözcükten almaktadır: *bad* ve *kub*, kabaca çevirisi de “rüzgârların dövdüğü yer.” Bakü gerçekten de rüzgâr almaktadır ve Hazar’dan esen rüzgârlar sıcaktan bunalmış insanlara bir parça ferahlık verir. Bugün [1972] şehir Sovyetler Birliği’nin en büyük dördüncü şehridir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin görkemli başkenti ve bir milyondan fazla insanın yuvasıdır. Şehrin can damarı olan petrol, etkisini her yerde gösterse de merkezdeki bulvarlardan uzaktadır. Bakü’nün tarihi, 1917 devriminden önce de sonra da temel kaynağına, petrole bağlı olmuştur. 10. yüzyıl kadar eski bir tarihte, bir Arap gezgin Bakü kuyularının siyah ve beyaz yağ verdiğini, aydınlatma, ısıtma ve yağlamada olduğu kadar tıpta da bunun çok yararlı olduğunu yazmıştır. İzleyen yüzyıllarda küçük, fakat kârlı petrol ticareti, şehri, Rusya ile İran arasında önemli bir bağlantı noktası durumuna getirmiştir. 1723’te Rus Çarı I. Petro, Bakü’ye bir heyet göndermiş ve muzaffer generalinden, Rusya’ya ünlü beyaz petrolden birkaç pud getirmesini istemiştir. Şehir 1735’e kadar Rusların elinde kalmış, bu tarihte zayıflayan imparatorluk, ticaret ayrıcalıkları karşılığında şehri İran’a bırakmıştır.

Rusya’nın Bakü’deki merkantil çıkarları hiç azalmadı, yine de birçok Rus ve Ermeni tüccar şehre yerleşti. 19. yüzyılın başında şehirde beş yüz kadar yapı ve üç bin nüfus vardı, burası küçük bir İran hanlığının başkentiydi. Üç güç, İran, Rusya ve Türkiye şehre göz koymuştu; bir dizi savaştan sonra şehrin Romanovlarca ilhaki gerçekleşti.

Bakü’ye gelen gezginler ateşetapanların antik tapınağını gördüklerinde şaşırırlardı. Tapınakta daima yeraltındaki petrolden beslenen bir ateş yanardı. 1806’da Rusların gelmesiyle girişimciler Hazar kı-

yısındaki doğal zenginlikleri sistematik olarak işletmeye açtılar. Ateş tapınağı yakınındaki Surahanı bölgesinde gazyağı üretimi 1859'da başlamıştı. Aynı yıl Edwin Drake, Titusville'de ilk petrol kuyusunu açtı. Bakü yakınında başarılı bir kuyu açma girişimi, yerel bir girişimci tarafından 1869'da gerçekleştirildi. İzleyen yıllarda, daha etkin petrol elde etme yöntemlerinin gelişmesine bağlı olarak Bakü'nün uyukulu limanı bir dizi petrol kulesiyle çevrildi. Petrol, ilk kez 1873'te, "Şimdi bizim de Pennsylvaniamız var!" çığlıkları arasında fıskırdı.¹ Birkaç yıl içinde petrol, Bakü'yü tuhaf doğulu bir şehir olmaktan çıkarıp çağdaş kozmopolit bir şehre dönüştürdü.

19. yüzyılın son on yıllarında petrol sanayiinin gelişimiyle Bakü'de eski ticari burjuvazinin yanında yeni girişimciler sınıfı ortaya çıktı. Çok geçmeden *neftepromışlenniki* (petrol sanayicileri), Abşeron Yarımadası'nda ekonomi ve siyasete egemen oldu ve eski seçkinleri yerlerinden ettiler. Ermeni sermayedarlara arka çıkan önce çarlık hükümeti oldu. 1821-1872 döneminde hükümet petrol alanlarını devlet tekeline almış ve seçtiği girişimcilere dört yıllık dönemler halinde bu alanları kiraya verirken Ermeniler özel muamele görüyorlardı. 1850'den 1872'ye kadar petrol pompalama tekeli Ermeni sermayedar Ter-Gukasov'un elindeydi, daha sonra ise gene bir Ermeni olan Mirzoev'e geçti.² Azerbaycanlı yerli sermayedarlar, petrol pompalama olanaklarından yoksun, bu dönemde bölgedeki rafinerilerin yarısından fazlasını ele geçirmeyi başarmışlardı.³ Hükümet, devlet tekeli kaldırıp araziye en yüksek fiyat verenlere satmaya başlayınca, Ermeni egemenliğine rakipler çıktıysa da onların durumları pek sarsılmadı. Tersine, Rus, Gürcü, Yahudi ve yabancı sermayenin akmasıyla Azerbaycanlıların görece rahat durumu hızla bozuldu.⁴ Azerbaycanlıların hiç büyük şirketi (yılda on milyon pud üzerinde üretim

1 I. A. Guseynov vd. (der.), *İstoriya Azerbaydjane*, Bakü, 1959-1963, II, s. 201-202.

2 *age*, s. 200.

3 *age*, s. 255.

4 20. yüzyılın başlarında Bakü çevresindeki 167 petrol şirketinden yalnızca 49'unun (%29,3'ünün) sahibi Azeri'ydi. 55'i (%32,9) Ermenilerin, 21'i (%12,8) Rusların, 17'si (%10,2) Yahudilerin, 6'sı (%3,6) Gürcülerindi ve 19'u (%11,3) yabancılara aitti (*age*).

yapan şirketler) yoktu, genelde küçük işletmelerin sahibiydiler. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin sahipleri yabancı sermayeyle birlikte Ruslar ve Ermenilerdi.⁵

Bakülü girişimciler Hazar kıyısında refah içinde yaşarlarken, petrol sanayiini gerçekten kontrol edenler artık şehir dışındaydı. Bunların merkezleri ise St. Petersburg'ta veya ülke dışındaydı. Rusya'nın petrol sanayiindeki sermayesinin yarısı dış ülkelerden gelmişti. Tek başına İngiliz sermayesi, Bakü'ye yapılan yatırım sermayesinin %60'ını elinde tutuyordu.⁶ Devrim sırasında en büyük şirketin sahibi yabancıları: Nobel Kardeşler, Robert ve Ludwig. I. Dünya Savaşı sırasında, şirketleri Société Anonyme d'Exploitation du Naphte Nobel Frères, dev Rus Genel Petrol Şirketi'nin en büyük hissedarıydı; bu sayede imparatorluğun en büyük petrol üreticisi olmuşlardı.⁷

Marksist tarihçilerce çok sık vurgulanan tekelleşme eğilimi, özellikle yüzyılın başından itibaren Bakü'de kesinlik kazandı. Bakü, bir petrol kaynağı olarak dünya çapında önem kazandı ve 1890'larda Rusya'nın sanayileşmesinde önemli bir rol oynadı. 1898'den 1901'e kadar Bakü petrol bölgesinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bütün petrol bölgelerinde çıkarılardan daha çok petrol çıkarılıyordu.⁸ Sonra, ani bir ekonomik bunalım bütün Rusya'yı sardı ve özellikle Bakü'de yıkıcı bir etki yarattı. İlkel teknoloji ve ağır vergiler, Amerikalılarla rekabet etmeyi güçleştiriyordu. 1901'den sonra Bakü'de üretilen ve rafine edilen petrol miktarında net bir düşüş oldu.⁹ Sanayi bir daha tam anlamıyla eski durumuna gelemedi. Petrole talep azaldı, fiyatlar düştü ve bu panik Bakü borsasını da sardı. 1900-1902 arasında delme-kuyu açma işleri yarıya indi. 1901'den 1903'e kadar üretim %11 azaldı.¹⁰ Küçük şirketler daha büyük zarara uğradılar,

5 *age*, s. 256. Ulusal gerileme her alanda yaşanan bir durum değildi. Örneğin, Azeriler, Hazar gemiciliğini, gemilerin %80'ine sahip olarak ellerinde tutuyorlardı. Ermeniler de balık sanayiinde üstündüler. Transkafkasya'daki en büyük tekstil işletmesi de Azeri bir milyonere, Z. A. Tağıyev'e aittir.

6 Heinrich Hassman, *Oil in the Soviet Union*, Princeton, 1953, s. 28.

7 *age*, s. 26-27.

8 A. M. Raevskii, *Bolşeviki i Menşeviki v Baku 1904-1905 godakh*, Bakü, 1930, s. 26.

9 I. A. Guseynov vd., II, s. 433.

10 *age*, s. 434.

çoğu iflas etti. Daha esnek davranmalarına olanak veren kaynakları olduğu için büyük şirketler bunalımı atlattılar ve çoğu kâr etti.¹¹ Sonuç olarak bazı şirketler birleşti, büyüklerin etkisi daha da arttı ve sanayi üstündeki otoriteleri güçlendi. 1900 yılında en büyük altı şirket, Nobel, Mantaşev, Hazar-Karadeniz Anonim Şirketi, Bakü Petrol Birliği, Hazar Şirketi ve Rus Petrol ve Sıvı Yakıt Sondaj Birliği, Bakü'de çıkarılan petrolün %50'sini üretiyordu.¹² 1912'de Rus bankaları ve sanayicileri Mantaşev şirketiyle G. M. Lianosov ve Neft Şirketi'ni birleştirerek Rus Genel Petrol'u oluşturdular. Aynı yıl Hollanda Kraliyeti-Shell grubu, Rothschild Hazar-Karadeniz Şirketi'ni satın alarak diğer holdinglerine ekledi.¹³ Yine de bu birleşme yüzyılın ilk yirmi yılına kadar düzensiz biçimde süren net üretim düşüşünü fazla etkilemedi. Böylece, Bakü'de işçi hareketi başladığında, sanayi, tamamen azalan üretim bunalımıyla karşı karşıyaydı.

Petrol sanayiinin gelişimi, Bakü'yü kısa süre içinde feodal topraklarda kapitalist bir şehir durumuna getirdi ve köylü toplulma çevrilmiş proletarya vahasına dönüştürdü. Sanayi nedeniyle şehrin kendisi 19. yüzyılın sonunda hızla büyümüşü. 1870'lerin ortalarında Bakü'de 15.000 kişi yaşarken 1913 nüfus sayımına göre Transkafkasya'nın en büyük şehri olmuştu, şehrin merkezinde 214.600, sanayi bölgesinde ise 119.300 kişi yaşıyordu.¹⁴ Bakü nüfusu üç ayrı merkeze bölünmüştü. Merkez mahallelerde (Liman, Bayıl, İstasyon, Merkez ve Ermenikent) eğitim görmüş seçkinler, vasıflı işçiler ve mülk sahibi sınıflar oturuyordu. Şehrin çevresinde, sanayi mahalleleriyle (*promislo-zavodskoy rayon*) fabrika mahalleleri (*zavodskoy rayon*) (Karakent, Akkent ve Zığ, Ahmetli ve Kişli köyleri) ve daha uzak petrol alanları (*promislovoy rayon*) (Sabuncu, Balahanı, Ramani, Zorat, Bibi-Eybat, Surahanı, Binegedi, Amirazhanı, Biul'-Biul, Şikovo ve Bileceri) bulunmaktaydı. Bakü uyezdinin sınırlarında ve petrol alanlarında dağınık biçimde yaşayanlar ise Transkafkasya nüfusu-

11 *age*, s. 436.

12 *age*, s. 437.

13 Hassmann, s. 27.

14 G. A. Arutyunov, *Raboçee dvijenie v. Zakavkaz'e v period novogo revolyutsionnogo pod'erna (1910-1914 gg.)*, Moskova-Bakü, 1963, s. 34; 43.

nun çoğunluğunu oluşturan basit Azeri köylülerdi. Fakir ve tamamen eğitimsiz olan bu köylülerin şehirle ilişkileri kopuktu, devrimin çok sonralarına kadar da siyasal açıdan edilgen kaldılar.¹⁵

Bakü yönetimi büyük oranda çar hükümetinin atadığı memurların elindeydi. Yerel yönetim Bakü'ye çok geç geldi (1878) ve hiçbir zaman da çarın atamalarından bağımsız olmadı. Birçok açıdan Bakü'ye yarı koloni gibi davranılıyordu. Hükümetin esas derdi, düzeni sağlamak ve petrol kaynaklarını kullanmaktı. Halkın refahını düşünme görevi yerel otoritelere veya kişilerin yardımseverliğine bırakılmıştı. Dolayısıyla hem işçilerin hem mülk sahibi sınıfların siyasi reformlar istiyor olması şaşırtıcı değildir.

1878'de, büyük bir gecikmeden sonra, 1870'in "belediye statüsü" Bakü'ye de getirildi, şehirdeki polis ve asker yönetimine böylece son verildi. Çar tarafından atanan eyalet valisine şehirdeki yerel yönetim üstünde güç verilmişti. Şehir duması kuruldu; дума, şehir kurulunu (*gorodskaya uprava*) ve hem dumaya hem şehir kuruluna başkanlık yapan başkanı (*gorodskoy golova*) seçiyordu. Bu yeni kurumların, eğitim, sağlık ve sosyal ihtiyaçlarla ilgilenmesi ve düzenin korunmasına yardımcı olması gerekiyordu. Yapı olarak yönetim pedersahiydi. Mülk sahiplerinin дума seçimlerine katılmasına izin veriliyordu. Dumanın üyelerinin en fazla yarısının Hıristiyan olmayanlardan oluşabileceğini kabul eden bir yasa çıkarılmıştı.¹⁶ Bu yolla hem fakir sınıflar hem de Müslümanlar iktidardan etkin biçimde uzak tutulmuş oluyorlardı.

15 Mahalleler etnik olarak karışıktı, fakat yalnızca tek bir ulusun yaşadığı mahalleler de vardı. Örneğin, Ermeniler Ermenikent'te yoğunlaşmışlardı. Ruslar Akkent (%75) ve Karakent'te (%61) çoğunlukta idi. Sabuncu, Balahani ve Bibi-Eybat'ta da büyük azınlık durumundaydılar. Azeriler Zorat, Surahani ve Balahani'da çoğunlukta idi. Azeriler genel olarak Bakü'de toprak kaybına uğruyorlardı, çünkü Azeri olmayanların sayısı onlardan çok daha hızlı artıyordu (V. V. Pokshisevskiy, *Polozhenie bakinskogo prolariyata nakanune revolyutsii (1914-1917 gg.)*, Bakü, 1927, s. 7-8).

16 A. Ş. Mil'man, *Politiçeskiy stroy Azerbaydjane v XIX-naçale XX vekov (administrativnyy apparat i sud, formi i metodi kolonial'nogo upravleniya)*, Bakü, 1966, s. 211. Tahakkuk edilen vergilere dayandırılan seçmenlik üç grup oluşturuyordu: En tepedekiler, yani en çok vergi ödeyenler, дума üyelerinin üçte birini kendileri seçiyorlardı.